

Türkiye’de Çocukların Eğitim Hakkı ***Hicran ATATANIR¹****MAKALE BİLGİSİ**

Makale Geliş Tarihi : 14/03/2023

Makale Kabul Tarihi : 30/03/2023

Anahtar Kelimeler:

Çocuk Hakları, Eğitim Hakkı, Toplumsal Eşitsizlikler.

ÖZET

Çocukluk insanın yaşama, yaşamını çevreleyen sistemlerle ve topluluklarla tanıştığı bir evredir. Bu evrede insan haklarının başlangıç noktalarından biri kabul edilen eğitim hakkı ile çocukların nasıl ilişkilendiği yalnızca onları değil tüm toplumu yakından ve doğrudan ilgilendiren bir olgudur. Türkiye özelinde çocukların eğitim hakkını tarihsel ve kavramsal bir çerçeve içerisinde ele almayı amaçlayan bu çalışmada geride bırakılan süreç hem ulusal hem de uluslararası dinamikleri ile birlikte incelenmektedir. Yapılan incelemede; çocukların eğitim hakkını ulusal ve uluslararası düzeyde ele alan önemli sayıda düzenlemenin bulunduğu ancak hakkın fiili kullanımı önündeki sosyoekonomik engellerin, derinleşen eşitsizliklerle birlikte kalıcılaşma eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu eşitsizliklerin çocukların eğitim hakkını kullanımını engeller düzeye gelmesi bir çocuğun okula aç gitmesi ile başlayan ve yakın geleceği doğrudan şekillendirecek etkiler barındıran sosyolojik bir kırılma olarak da okunabilir.

Children's Right to Education in Turkey**ARTICLE INFORMATION**

Submission Date : 14/03/2023

Accepted Date : 30/03/2023

Keywords:

Children's Rights, Right To Education, Social Inequalities.

ABSTRACT

Childhood is a developmental stage in that human beings become acquainted with life, the systems, and the communities surrounding them. At this stage, the way of children relate to the right to education, which is considered one of the starting points of human rights, both concerns them and the whole society. In this study, which aims to examine children's right to education in Turkey within a historical and conceptual framework, the historical process of the subject was analyzed together with both national and international dynamics. The study concluded that there were a significant number of regulations addressing children's right to education at the national and international level, but socioeconomic barriers to the exercise of rights tend to become permanent with deepening inequalities. When these inequalities reach a level that prevents children from exercising their right to education, beginning with a child's hunger, this could appear as a sociological impact that effects the near future.

* Bu çalışma yazarın “Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi” adlı makalesinde değindiği eğitim hakkına ilişkin bağımsız ve bütüncül bir çerçeve ortaya koyma ihtiyacından doğmuştur.

¹ Doç. Dr., Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Derneği Başkanı, hatatanir@gmail.com, ORCID: 0000 0002 0938 4245.

1. Giriş

İnsan yaşamının sağlıklı ve mutlu bir çocukluk dönemi ile başlaması evrensel insan haklarının başlangıç noktasını oluşturur. Bir çocuğun içine doğduğu sosyoekonomik koşullar, bu koşullar ile çevrenmiş olan aile ve toplum yapısı, bir ömür boyu yaşamını etkileyecek ve yön verecek belirleyicilerle yüklüdür. Léopold Senghor'un "insan hakları kahvaltıda başlar" cümlesiyle özetlediği gibi insanların haklarını kullanabilmesi de çocukluk dönemiyle başlayan bir süreçtir. Çocukların güne yeterli ve dengeli beslenerek, gelişimlerini destekleyecek sağlık ve barınma olanaklarına sahip olarak uyanabilmeleri, yaşadıkları toplumda insan haklarının hangi düzeyde erişilebilir olduğunu da yansıtan göstergelerdir. Bu haklar arasında eğitimin ise insan yaşamının hem bugününe hem de geleceğine yön veren belirleyici bir işlevi vardır. İngilizce eğitim kavramını karşılayan 'education' sözcüğünün Latince kökenleri olan 'educare' ve 'educere' sözcükleri eğitmek ve yol göstermek anlamları ile bu işleve işaret eder: "birinci çıkışa yönlendirmek" (Craft, 1984).

Eğitim her insanın hakkıdır ve bu hak tüm insanların eşit, özgür ve onurlu yaşamlar sürmesi ideali ile yaşam bulur. Eğitim hakkı; eşitsizliklerle, sosyoekonomik risklerle ve yoksunluklarla çevrenmiş bir çocuğun kendisini gerçekleştirebilmesi ve kaderini tayin edebilmesi için gerekli olanaklara erişiminde kilit rol oynar. Çocukların fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve kişilik gelişimleri açısından önem taşıyan okul öncesi dönemden itibaren eğitim hakkını etkili şekilde kullanabilmeleri devletlerin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmesi ile olanaklıdır.

Devletlerin çocukların eğitim hakkına yönelik izledikleri politikalar, sosyal yaşamda çocuğa verilen 'değer' ve çocukluk dönemine yüklenen 'işlev' ile bağlantılı olarak farklı dönemsel özellikler sergiler. Kısaca belirtmek gerekirse; ailelerin, kurumların ve bütün olarak toplumların sosyal yaşamda çocuğa verdiği değer, atfettiği önem ve öncelik güçlendikçe çocukların eğitime yönelik politikaların da kalıcılaşmaya ve kamusal alana taşınmaya başladığı görülür. Açılan eğitim kurumları ve yapılan mevzuat düzenlemeleri ile eğitim hakkının kurumsallaşması yönünde atılan adımlar eğitimin bir kamusal hizmete dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Bugün ise eğitim hakkı, toplumsal yaşamın sosyolojik, ekonomik ve kültürel bir bileşeni olarak kabul edilmektedir.

Kuşkusuz toplumdan topluma farklılaşan bir seyir izleyen eğitim hakkının kurumsallaşmasında uluslararası gelişmeler de etkili olmuştur. Hak ve eşitlik arayışında insanlık tarihine yön veren ve dönüm noktası oluşturan bu gelişmeler arasında özellikle ulusal bağımsızlık mücadeleleri, iki dünya savaşı ve ardından Birleşmiş Milletlerin (BM) kuruluşu ile filizlenen evrensel insan hakları yaklaşımı öne çıkar. Çocukların hem ulusal hem uluslararası düzeyde eğitim hakkına sahip olmasında; yaşadıkları toplumlarda korunması, gözetilmesi ve gelişimleri her yönü ile desteklenmesi gereken bireyler olarak kabul görmelerinde hak temelli yaklaşımın belirleyici bir etkisi olduğu görülmektedir.

2. Çocuklar ve Hakları

Çocukların üstün yararını, duygularını, düşüncelerini, yaratıcılıklarını ve yapabilirliklerini esas alan bir dünyada çocuklar yetişkinlerin onları nasıl algılayıp tanımladığından bağımsız haklara ve özgürlüklere sahip bireylerdir. Tarih boyunca insanların yarına emanet ettiği en önemli değeri ve birikimi temsil eden çocuk, Tan'a göre (1989: 72); insanın kendi yok oluşunu yenme, yeniden yaşama, zamana karşı koyma yoludur. Çocuk her daim umudun taşıyıcısı ve insanın varlığını sürdürme yolundaki mücadelesinin simgesidir. Postman (1995: 8) ise çocuğu; özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir meslekî tecrübe ve yeteneğe henüz sahip bulunmayan insan olarak tanımlar. Hibbert'e göre (2004: 5) çocuğu tanımlamanın üç farklı yolu vardır. İlki; yaş aralığına ve bu yaş aralığında bulunanlara tanınan hukuki ehliyetlere göre (evlenmek, araba kullanmak, askerlik yapmak vb.) çocuğu tanımlamaktır. İkinci yol ise çocukları başkaları ile olan ilişkilere göre tanımlanmaktadır. Buna göre çocuklar ailelerinin ya da bakım verenlerin desteğine muhtaç oldukları sürece, başlı başına bir yetişkin gibi hareket edemezler ve çocukturlar. Son olarak çocuk, biyolojik olarak tanımlanabilir ve buna göre çocuk ergenlik çağından itibaren yetişkin olmaya başlar.

Derleme

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır (BM, 1989). Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (EC, 1996) ile “Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” (EC, 2007) ise çocuğu on sekiz yaşın altındaki kişi olarak tanımlar. Benzer şekilde Çocuk Koruma Kanunu (Resmî Gazete, 15.07.2005) ile çocuk; “daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanmıştır.

Bir insanın çocuk kabul edildiği yaşam evresinden yetişkinliğe doğru yol aldığı yıllara dek uzanan süreçte sahip olduğu haklar ise çocukluk evresini yetişkinlikten ayıran gereksinimlerle karakterizedir. Çocuk hakları, kanunen veya ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi hakları tanımlayan evrensel bir kavramdır (Akyüz, 2000). Bu haklar, çocuğu kendi doğallığı içinde kabul etme, koruma ve üstün yararını gözetme amaçları temelinde şekillenen, sosyoekonomik güvenliğini sağlama esasına dayanan bir bağlam ihtiva eder.

Çocukluk döneminin özellikleri, gereksinimleri ve sorunları tarihsel olarak değişmektedir (Karataş, 2010: 52). Heywood (2003: 33) çocukluğu; insanın “doğa haline” en yakın olduğu dönem kabul ederken Rousseau’ya (2009: 39-171) göre çocukluk, “insanın maddi varlığından başka bir şey tanımadığı, ancak eşya ile olan ilişkilerine göre incelendiği çağdır.” Diğer yandan devlet ideolojileri genellikle çocukluğu kendine özgü bağımlılıklarıyla özel bir dönem olarak görüp okul çağı ile özdeşleştirirken, bazı toplumlarda ise beş-altı yaşını geçer geçmez yetişkin kabul edilen çocuklarla ve çocukluk algısıyla da karşılaşabilmektedir (Tan, 1993: 25). Çocukluk dönemine ilişkin toplumsal algının değişimi çocuk haklarının ve kapsamının zaman içerisinde farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Çocuk hakları alanında erken modern dönem boyunca yetişkinler dünyasında yer alsada marjinal bir figür gibi görülen, hatta minyatür yetişkinler kabul edilen çocukların zamanla hak sahibi bireyler olarak kabul edilmeye başlandığı görülür (Heywood, 2003).

Toplumsal yaşamda hakları ile birlikte varlık göstermeye başlayan çocukların, insan hakları kültürüne de yön verdiği ifade edilebilir. Her insanın doğuştan ve devredilemez haklara sahip olduğu bilinciyle yetişen her bir çocukla birlikte insan hakları anlayışının kökleri daha derinlere uzanmıştır. Çocuk hakları, istisnasız tüm çocukların haklarıdır. Bu haklar arasında özellikle eğitim hem çocuklar hem toplumlar hem de insan haklarının geleceği açısından güçlü bir işleve sahiptir. Bu işlevi görmek için tarihsel arka plana yakından bakılmasında yarar bulunmaktadır.

3. Çocukların Eğitim Hakkının Tarihsel Arka Planı

Eğitim insanlık tarihi kadar eski bir bilim olmakla birlikte bir kamu hizmeti olarak ilk defa 1789 Fransız devrimi ile birlikte, toplumda herkesin yararlanması gereken bir hak yaklaşımı ile öne çıkmıştır. Eski Yunan’da ise eğitim sınıfsal bir görünüm arz eder. Örneğin asillerin çocukları ile ilgilenen, onları gezdiren ve okula götüren kişiler kölelerdir ve bu kölelere ‘pedagog’ denmiştir (Aytaç, 2018). Asiller söylevde bulunmak, güzel konuşmak, sanat ve sporla ilgilenmek için gerekli zamanı tüm işlerini yapan kölelerin varlığı ile kazanmıştır. Asillerin çocukları için “hak” olarak görülen eğitim olanağının, halkın ve herkesin hakkına dönüşmesi hak ve özgürlük mücadelesinin bir ürünüdür.

Çocukların eğitimi konusunda Romalılar okul fikrini Eski Yunan’dan almış olmakla birlikte farklı bir çocukluk bilinci geliştirmişlerdir. Quitilian eğitim tartışmalarıyla ilgili bir pasajında, yetişkinleri asil Roma çocuklarının önünde arsız davranışlarda buldukları için eleştirirken, modern bir düşünceyle çocukların yetişkinlerin özellikle cinsel sınırlarından korunması gerektiğini vurgulamakla, sınırlı da olsa çocukluk dönemi açısından gözetilmesi gereken hassasiyete dair bir yaklaşım getirmektedir (Postman, 1995: 16-21).

Orta çağa gelindiğinde çocukluk dönemi; çocuğu yetişkinlerden ayıran özel ve doğal bir süreç olarak anlaşılmaktan yine uzak kalmıştır. Elkind’e göre (1987); orta çağda çocukların durumu ilk çağa kıyasla daha kötüdür ve çocuk imgesi serflik ideolojisiyle tutarlı olarak bir mal ya da köleden farksızdır (akt. Tan, 1993: 83). Antik çağdan on sekizinci yüzyıla dek çocukların eksik yetişkinler olarak

Derleme

görüldüğü Avrupa’da eğitim hakkının ihmal edildiği (Aytaç, 2018), yetersiz ve tamamen yetişkinlere bağımlı görüldükleri için çocukların yaşamlarının orta çağ dönemi yazarlarınca da önemsenmediği (Heywood 2003: 8) söylenebilir.

Orta çağı modern çağdan ayıran en çarpıcı farkın çocukluk dönemine dair ilgisizlik olduğunu belirten Ariés (1962) ise çocukluğu yetişkinlikten ayrı bir dönem olarak ele alan çalışmaların yokluğuna dikkat çeker (akt. Tan, 1993: 76-78). Çocuğun bebeklik dönemi sona erer ermez yetişkin dünyasına ait bir varlık olarak algılandığını ileri süren Ariés’in (1962) aksine Pollack (1983) ve Hanawalt (1993) ise orta çağda çocuklarla ebeveynleri arasında karşılıklı ve sıcak bir ilişkinin varlığına işaret eder. DeMauss’a göre (1985) ise tarihte ne denli geriye gidersek çocuk bakım ve eğitiminin o kadar gerilediği, çocuk öldürme, terk, dövme, işkence ve cinsel istismar örneklerinin arttığı görülür (akt. Tan, 1993: 83).

Toplumun ve çağın normlarına göre çocukluk olgusuna yüklenen anlam ve işlevlerin değiştiği; Avrupa’da özellikle antik ve orta çağda çocukların korunup gözetilmesi gereken bir gelişim evresinde kabul edilmekten uzak kaldıkları söylenebilir. Nitekim Hıristiyanlık inancında ilk günahla ilişkilendirilmeleri nedeniyle çocukların yoksunluklarla çevrili yaşamlar sürdürdüğüne, fiziksel ve mental yetersizlikler yaşadıklarına işaret edenler de bulunmaktadır (Jütte, 2011). Örneğin İnal (2007: 21) olumsuz çocuk imgesini ilk günah temelinde meşrulaştıran kiliselerin çocukların lekeli, günahkâr kabul edilerek hor görülmesi üzerindeki etkisine dikkat çeker.

Osmanlı Devleti’nde ise doğumundan yürümeye başladığı süreye kadar geçen ve ilk çocukluk devri olarak kabul edilen dönemde çocuk babanın denetim ve velayeti altında iken anne çocuğun beslenmesi ve eğitimiyle ilgilidir (İmamoğlu, 2016: 581). Osmanlı aile yaşamında, çocuğun beslenmesi için sütannelik uygulamalarına rastlanır. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde önemli bir yer edinmiş olan korunmaya muhtaç çocuklar ise bakımlarının yanı sıra eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıflar aracılığı ile gözetilmiştir (Uluğtekin, 2001: 8).

On altıncı yüzyılda ise artık çocuk, gelişimi için eyleme geçilmesi gereken bir birey iken çocukluk dönemi ise okuma yazma öğrenimi ve okula gitme süreciyle ilişkilendirilmeye başlamıştır. Yetişkinliğin kazanılması gereken bir sosyal statü haline gelmesi okumayı öğrenmeyi, bunun için eğitime devam edilmesini ve belirli bir zaman ayrılmasını gerektirmiştir. Okur-yazarlığın yüksek ve sürekli bir değer gördüğü yerlerde okullar inşa edilmiş ve bununla birlikte çocukluk anlayışı hızla değişmiştir (Postman, 1995: 44-56). Bu gelişmeler çocukların sosyal statüsünde bir dönüm noktası oluşturmuş ve okul öğretimi çocukluğun özel doğasıyla özdeşleştirilmiştir. Çocuklar yaş grupları çerçevesinde eğitim kurumları ile ilişkilendirilmeye başlamış ve böylece çocukluk ilk kez önemi giderek artan ve gelişime daima açık bir dönem olarak ortaya çıkmıştır.

Çocukluğun özel bir dönem olarak ortaya çıkışında; Rönesans’la birlikte yaşanan kültürel ve düşünsel değişimin yanı sıra ekonominin tarımdan sanayiye kayması, orta sınıfın gelişmesi, aile yapısının ve işlevinin değişmesi, çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanların artması, ebeveyn ve çocuk ilişkisinde duygusal bağın daha çok önem kazanması etkili olmuştur. Çocuklara özgü ve çocukluk dönemi odağında gelişen yaklaşım farklılığı ile artık çocuklar eğitimsizliğin, göçlerin, sanayileşmenin, şehirleşmenin olumsuz etkilerinden korunması gereken bir yaş grubu olarak kabul edilmeye başlamıştır. Eğitimleri, sağlık ve refahları ile ilgili alınan önlemler birbirini izlemiş ve yirminci yüzyıla gelindiğinde çocuk; toplumun geleceğini temsil eden bir potansiyel kabul edilmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve hakları konusunda fikirleri ileri sürmeleri dolayısıyla "çocuk yüzyılı" olarak da adlandırılmıştır (Akyüz, 2000: 61).

Yirminci yüzyılda çocukluk paradigması, çocukların yetişkinlerden farklı, özel ve öncelikli bir yaş grubu olduğu anlayışına evrilir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak yetişkinlikten farklı gereksinim ve beklentilere sahip olduğu anlaşılan çocukluk evresi, bu yüzyılda, çocukların sadece çocuk oldukları için değerli olduğu gerçeği ile yeni bir boyuta taşınır. Artık çocuklar, evrensel hukuk ve sosyal devlet güvencesi altında insan haklarının özneli olarak toplumsal yaşamda yer almaya başlar. Çocuk

haklarının uluslararası hukuk güvencesi altına alınmaya başlaması ile eğitim de evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilir.

3.1. Çocukların Eğitim Hakkının Uluslararası Dayanakları

İnsanın kendi kendisini yetiştirmesinin, yani eğitimin, birbirine bağlı iki basamağı vardır: İlki çocuğun içinde yetiştiği, insan başarılarının basamağıdır ki çocuk bu başarılarla form kazanır, yetiştirilir ve eğitilir. İkinci basamak ise yetişkinler ve onların kurumları tarafından bir amaca yöneltme basamağıdır (Kaynardağ, 1997: 56). Bu iki basamağın aşılması tarihsel olarak çocukları çevreleyen barış ve güven ortamı ile yakından ilgili olagelmıştır ki toplumlar kendi gelecekleri için gerekli hukuki ve kurumsal iradeyi ortaya koyabilsinler. Söz konusu irade ise iki dünya savaşının geride bırakılıp dünya barışının insanlık ailesi için vazgeçilmez öneminin kavranması ile ortaya çıkabilmiştir.

İkinci dünya savaşının çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisi karşısında Avrupa başta olmak üzere birçok ülkenin çocuklar konusunda daha hassas hareket etmeye başladığı ifade edilmektedir (Hamon, 2006; Gander ve Gardiner, 2010). Bilimsel alandaki ilerlemeler, insan hakları konusunda yapılan çalışmalar ve gelişimsel bakış açısının ortaya çıkmasıyla çocuğa ait tüm tanım ve kavramlar değişmiştir (Gander ve Gardiner, 2010: 33). Bu değişim; çocukluk dönemine ilişkin algının, çocuğun gelişimsel özelliklerini dikkate alan ve çocuk odağında yeniden tanımlanan kamusal politikalar ile genişlemesine olanak sağlamıştır. Ebeveynler dâhil yetişkinlerin ve devletlerin, geçmişte var olan; çocuğun mülkiyetine sahip oldukları yönündeki algı, çocuğun da birey olduğu yönündeki kabul ile birlikte dönüşmeye başlamıştır (Savaşçı, 2013: 39-40). Çocuğun statüsünün uluslararası hukuk tarafından tanınması çocukları koruma, bakım ve eğitim gereksinimlerini karşılama yükümlülüğünü hukuki bir boyuta taşırken, toplumlar da bu edimin ifasına dönük normlar belirleyerek ve kurumlar ihdas ederek çocuklar için sorumluluk almaya başlamıştır.

Milletler Cemiyeti'nin 1919 yılında kurulması ve Cemiyet Genel Kurulunca 26 Eylül 1924'de "Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi" nin kabulü ile çocuk hakları uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çocukların yaşatılmaları, gelişmeleri ve korunmalarının uluslararası bağlamda ilk kez temel alındığı bu bildiriye Türkiye de benimsemiş ve 1931 yılında bizzat M. Kemal Atatürk tarafından imzalanmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin de katılımı ile Balkan ülkelerindeki çocuk koruma kuruluşlarının iş birliğinde 5-9 Nisan 1936 tarihleri arasında Birinci Balkan Kongresi, 1-7 Ekim 1938'de ise İkinci Balkan Kongresi toplanmış ve bu kongrelerde çocukların korunması, tıbbi koruma ve iş yaşı konularında çalışmalar yapılmıştır (Tiryakioğlu, 1991:3).

İlk Cenevre Bildirisi'nin ikinci dünya savaşı nedeniyle yaşama geçirilememesi üzerine 1948 yılında; "Bütün milletlere mensup erkek ve kadınların insanlığın yapısındaki en mükemmel şeyleri çocuğa vermesi gerektiği düşüncesi ile", "İkinci Çocuk Hakları Bildirisi" yayınlanmıştır. Bu Bildiride çocukların ırk, milliyet, din gibi hiçbir fark ve ayırım gözetilmeden tüm insan haklarına sahip olmaları, sağlık, eğitim, toplumsal güvenlik yoluyla sosyal refahlarının sağlanması ve emek sömürsüne karşı korunmalarına dair kararlar alınmıştır. Yine 1948 yılında kabul edilen ancak taraf devletler açısından hukuki bir bağlayıcılık arz etmeyen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile eğitimin insan kişiliğinin tam gelişimi ve insan haklarıyla özgürlüklerine saygının güçlendirilmesi temelinde herkesin sahip olduğu bir hak olduğu hüküm altına alınmıştır (m. 26).

BM Genel Kurulu 20 Kasım 1959 tarihinde ise "Çocuk Hakları Bildirisi"ni kabul etmiştir. On maddeden oluşan bu bildirinin önsözünde çocukların özel gözetim ve bakıma gereksinimleri olduğu, insanlığın çocuğa verebileceğinin en iyisini vermesi gerektiği ve mutlu çocukluk hususlarına değinilmiştir (BM, 1959). BM Genel Kurulu 1966 yılında ise taraf devletler açısından hukuken bağlayıcı iki ayrı sözleşme düzenlemesine giderek eğitim hakkının gereğinin ifasını hukuksal bir yükümlülük olarak tanımlamıştır. "Medeni ve Siyasi Haklar İlişkin Uluslararası Sözleşmesi" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi" ile tüm çocuklara ayırım gözetmeden eşit haklar tanıyan hükümler kabul edilmiştir (BM, 1966). Diğer yandan BM'nin bir uzmanlık kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization: ILO) tarafından bir kişinin sağlığı, güvenliği veya ahlakı açısından tehlikeli olabilecek işleri üstlenmek için asgari yaşı 18 olarak belirleyen

Derleme

138 Sayılı Sözleşme 6 Haziran 1973 tarihinde kabul edilmiştir (ILO, 1973). Sonraki yıl ise “Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri” (BM, 1974) ile olağanüstü koşullarda çocukların üstün yararını gözeten yeni bir düzenlemeye daha imza atılmıştır.

BM tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen “Çocuk Hakları Sözleşmesi” ise çocuk haklarının ulusal ve uluslararası düzeyde kabul görmesi açısından bir milat oluşturur (BM, 1989). Toplumsal yaşamda çocukların sosyal, ekonomik, politik, sivil ve kültürel aktörler olarak rollerini tanıyan bu önemli sözleşme, insan haklarının gelişimi açısından da bir dönüm noktasıdır. Sözleşme, çocukların cinsel istismar ve sömürüden korunmasının BM bünyesinde ele alındığı, en kapsamlı ve hukuki bağlayıcılığa haiz ilk uluslararası belgedir (Savaşçı, 2013: 41).

Diğer yandan çocukların eğitim hakkına eşit erişimi önündeki engeller de uluslararası sözleşmelerin konusu hâline gelmeye başlar. Kız çocuklarının tarihsel olarak ihlal edilen eğitim haklarının korunması açısından önem taşıyan ve BM’nin 19 Aralık 1979 tarihinde kabul ettiği “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” ile eğitim hakkının toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde kullanılabilmesi amaçlanır. Engelli çocukların eğitim hakkına eşit erişimi ve bu amaçla makul düzenleme yapılması noktasında “BM Engelli Hakları Sözleşmesi” (m. 7) önemli bir adım oluşturur. Çocukları hem suça karşı hem de ceza adalet sistemi içinde koruyabilme amacına yönelik atılan adımlarda da eğitim hakkı düzenlenir. BM Genel Kurulunca 1985 yılında kabul edilen Çocuk BM Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanmasına İlişkin Asgari Standartlar (Beijing Kuralları), 1990 yılında kabul edilen Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin BM Kuralları (Havana Kuralları) ve Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri (Riyad İlkeleri) kapsamında muhtelif maddeler ile çocukların eğitim hakkını kullanabilmesine yönelik esaslara yer verilir (BM, 1985, 1990). Mülteci çocukların eğitim hakkı açısından ise “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme” (m. 4, 22, 24) temel eğitimde taraf devletlerin vatandaşları ile mülteciler arasında ayırım gözetmemesine yönelik maddeler içerir. Son olarak; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1. Protokolü (m. 2, 5) ve Avrupa Sosyal Şartı (m. 7, 10, 15,17 vd.) ile de eğitim hakkını güvence altına almaya ve eşit erişimi sağlamaya yönelik düzenlemelere gidildiğini belirtmekte yarar görülmektedir.

Kısaca özetlenmeye çalışıldığı üzere uluslararası insan hakları hukukunda sağlam bir temele sahip bulunan eğitim hakkı kuşkusuz tüm hak sahiplerine devletlerinden bu haklara saygı gösterilmesini, korunmasını ve gerçekleştirilmesini talep etme hakkı da tanır. Bu bağlamda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesine ilişkin 13 Sayılı Genel Yorumdan hareketle devletlerin yükümlülüklerini elverişlilik, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik olarak sıralamak mümkündür.

4. Türkiye’de Çocukların Eğitim Hakkı

Türk eğitim sisteminin genel amaçları üç ana başlık altında toplanabilir. Bu amaçlar: iyi bir yurttaş yetiştirmek, her yönüyle gelişmiş bireyler yetiştirmek ve bireyleri kendilerine uygun bir meslek sahibi yapmaktır (Binbir ve Arastaman, 2021: 5069). Diğer yandan Osmanlı döneminde çocukların eğitimi ve yetiştirilmeleri, on dokuzuncu yüzyıla dek devletin ilgilendiği ve politika geliştirdiği bir mesele olmamıştır (Araz, 2013: 100). Okay (1999) Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda çocukların küçük yetişkinler olarak görüldüğünü belirtir. Öztan (2009) ise çocukların Osmanlı toplumsal yaşamında müstakil bir konumları olmadığını söyler (akt. Araz, 2013:19-20). Diğer yandan 1847’den 1854’e dek İstanbul’da bulunan Fransız gezgin Jean-Henri Abdolonyme ise “La turquie actuelle” (1855: 28) adlı eserinde “Çocuklarını bundan daha fazla sevgi, özen ve şefkat içinde yaşatan bir memleket bilmiyorum.” tespitini bu sevgiyi “şaşırtıcı bir şekilde annelerden çok babalarda” gözlemiş olduğunu belirterek açıklar.

Araz (2013) İstanbul ve Batı Anadolu mahkeme kayıtlarına referansla kaleme aldığı “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak” adlı kitabında Osmanlı dönemi tarihçilerinin sadece çocukları değil onlarla ilişkili olan aileleri ve toplumsal alanı genellikle görmezden geldiği, çocukluk tarihine gösterilen ilginin son derece zayıf olduğu tespitlerinde bulunur. Eğitimsizliğin, yoksulluğun, çocuk emeğinin, kız ya da erkek çocuk olmanın, çocuk yaşta yapılan

Derleme

evliliklerin toplumsal yapı ve yaşam üzerinde sosyal, politik ve ekonomik yansımalarını çocuklar temelinde anlatan Araz (2013); Osmanlıda çocukluğun sınırlarını fiziksel ve cinsel gelişimlerinin çizdiğini; bu sınırların ise Mecelle'ye göre kızlar için 9, erkekler için 12 yaş olarak kabul edildiğini belirtir.

Tanzimat öncesine dair Türkiye'de çocukların eğitim hakkına ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Tanzimat dönemi ile birlikte çocuğu yalnızca ailenin ve ailevi ilişkilerin bir parçası olarak gören anlayış terk edilmeye başlamış ve çocuklar ilk kez devlet politikasının bir çalışma alanı hâline gelmiştir. Modernleşme yönünde yeni bir devlet inşası sürecine girilen bu dönemde özellikle savaşlar nedeniyle yetim kalan, kimsesiz olan çocuk nüfusun artması ile derinleşen sorunların çözümü için hem çocukların yetiştirilip meslek sahibi olmaları hem de kurulan yeni fabrikaların çalışan gereksiniminin karşılanması amacıyla bazı adımlar atılmıştır. Osmanlı'da ilk kurumsal girişim olan 'İslahane', diğer adı ile Sanayi Mektebi'nin açılışı Mithat Paşa'nın öncülüğünde gerçekleşmiş ve bu adım günümüz yetiştirme yurtları, çocuk yuvaları ve çocuk islahahlerine dek uzanmıştır (Akyüz, 2000:437-438).

Çocukları korumaya yönelik atılan bu adımları 1917 yılında iki önemli gelişme izlemiştir. İlk İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruluşu iken ikincisi ise Firüz Ağa'da ilk çocuk misafirhanesinin açılışıdır. Özellikle Atatürk'ün yakın ilgisi ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu olarak varlığını sürdüren ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun temellerini oluşturan Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocukla ilgili ve kökleri Cumhuriyet öncesine giden en önemli kurumların başında gelmektedir (Karataş vd., 2004:17).

İlerleyen süreçte çocuk hakları konusunda uluslararası adımlara yenilerinin eklendiği görülür. 26 Haziran 1963 günü BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: UNESCO) Türkiye Milli Komisyonu 7'nci Genel Kurulunda kabul edilen Türk Çocuk Hakları Bildirisi'nde, 1961 Anayasası'nın 10,14, 35, 41, 43, 45, 48, 49 ve 50. maddeleri ile 1923 Cenevre, 1948 Çocuk Esirgeme Kurumları Birliği ve 20 Ekim 1959 BM Çocuk Hakları Bildirilerinin ışığı altında Türk çocuğunun hakları saptanmış ve kamuoyuna sunulması kararlaştırılmıştır. Kabul edilen maddeler arasında eğitim hakkı öne çıkmakta ve şu şekilde sıralanmaktadır:

1. *İyi bakım, iyi yetiştirilme ve çocuğa uygun bir eğitim, her yerde ilgi, sevgi ve yardım görme her Türk çocuğunun hakkıdır. Resmî, özel, her kurum, her yetişkin yurttaş bu çocuk hakkını tanımak, elindeki olanaklarla onu gerçekleştirmek yükümlüdür. Sıkıntı içinde bulunan çocuğun kurtarılması en başta ve en önce gelir.*

2. *On altı yaşından önce hiçbir çocuk resmî öğreniminden alıkonularak özel işlerde çalıştırılmaz. Hiçbir suretle istismar edilemez.*

3. *Her ana-baba kendi çocuğunun iyi bakımını, bilgili, becerikli ve iyi ahlâklı yetişmesini; 7-16 yaşları arasında orta dereceli öğrenime devam etmiyorsa teknik ve tarımsal bilgi ve becerileri kazandıran işliklere, derslere ve kurslara devam edip, çalışıp olgunlaşmasını, zamanını değerlendirmesini sağlamakla görevlidir. Ana-babanın yetmediği hallerde bu ödev, çocuğun birinci derecede yakın akrabasına ve ilgili devlet kurumlarına düşer.*

4. *İlköğrenimden sonra orta dereceli okullara veya meslek okullarına, işliklere, sanatlara devam edemeyen çocuklar için teknik veya tarımsal bilgi ve beceri veren işliklerin, pratik derslerin ve kursların açılması, gerekli eşya, araç ve gereçlerin zamanında sağlanması ve çocukların bunlardan yeteri kadar faydalanmalarının temini idare amirlerinin, belediye başkanlarının, muhtarların ve millî eğitim idarelerinin ödevidir.*

5. *Arızalı ve intibaksız çocukların tedavileri, sıkıntı içindeki çocukların kurtarılmaları, bunların durumlarına uygun bir meslek için kendi hayatlarını kazanacak derecede başarılı ve kudretli yetiştirilmeleri ve durumlarına uygun işlere yerleştirilmeleri ana-baba ile beraber devletin, bu amaçla kurulmuş kurumların ödevidir. Bu kurumlar tez elden, yeteri kadar artırılmalıdır. Üstün kabiliyetli çocuklar devletçe ve ailelerinin de yardımı ile geniş yetiştirme vasıta ve imkânlarına kavuşturulurlar.*

Derleme

6. *Mevzuatta bulunan, çocukla ve onun korunmasıyla ilgili kanunlar ve maddeler, ilgili daire, kurum ve makamlarca tez elden önemle uygulanmalı, izlenmeli ve tamamlayıcı kanunlar tez elden hazırlanmalıdır* (R. İnan, 1979:103).

“Türk milli eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeleri, eğitim sisteminin genel yapısını, öğretmenlik mesleğini, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluklarını” bir sistem bütünlüğü içinde düzenlemek üzere Millî Eğitim Temel Kanunu yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 14 Haziran 1973). Anılan Kanun ile eğitim kurumlarının dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açık olduğu ve eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmayacağı hüküm altına alınmıştır (m. 4). Yaklaşık dokuz yıl kadar sonra ise 1982 Anayasası eğitim hakkını, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler kapsamı içerisinde düzenlenmiş ve sosyal devlet vurgusu yapılmıştır (m.2). Anayasanın 90’ıncı maddesi ise eğitim hakkına ilişkin uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi ile devlete ilgili hükümlere uyma ve gereğini ifa sorumluluğu yüklemektedir.

2005 yılında yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu (Resmî Gazete, 15.07.2005), doğrudan eğitim hakkını düzenlememekle birlikte, korunma ihtiyacı olan ya da suça sürüklenen çocukların haklarını güvence altına almaya ilişkin hükümler arasında eğitim hususuna; gerek çocuklar hakkında karar verecek meslek mensupları gerekse çocukları koruyucu ve destekleyici tedbirler özelinde yer vermiştir. Takip eden süreçte çocuk adalet sistemi ile çocuk polisinin, çocuk mahkemelerinin, denetimli serbestlik biriminin kurulması sağlanarak çocukların yüksek yararının ve adalet haklarının korunmasına yönelik kurumsal adımlar da atılmıştır. Bu adımların “aile, okul ve toplum, medya, sosyal politikalar, yasama ve adalet sistemi de dâhil olmak üzere neredeyse tüm sosyal alanlarda” (BM, 1990) bütüncül bir yaklaşımla atılacak daha güçlü adımlarla tamamlanması gerekmektedir. Bu adımlar arasında eğitim hâlen önem ve önceliğini korumaktadır. Zira çocukların özgürlüğünden mahrum kalmaması; “suç” olgusunun ne faili ne de mağduru olmaması açısından eğitim belirleyici bir işleve sahiptir. Türkiye’de olduğu gibi dünyada da insanların yaşamları üzerinde söz sahibi olabilmeleri, sosyal ve ekonomik haklarını kullanabilmeleri, bilgiye erişebilmeleri ve düşüncelerini ifade edebilmeleri, kısaca sahip oldukları haklarla toplumsal yaşamda varlık gösterebilmeleri temel düzeyde de olsa eğitime ne ölçüde erişebildikleri ile yakından ilişkilidir.

5. Çocukların Eğitim Hakkını Kullanmalarının Önündeki Sosyoekonomik Engeller

Çocukların eğitim hakkının sürdürülebilir ve adil bir gelecek perspektifi ile korunması açısından özellikle 18. yüzyıldan itibaren çocuklar toplumun savunmasız ve özel kesimi olarak kabul edilmelerine rağmen 20. yüzyılda dahi çocukların taleplerini dikkate alan bir çocuk hakları süreci başlatılmamıştır (Karataş, 1992; Özdek, 1993; Çelen, 1995). Tekrara düşmemek adına, gelinen nokta itibarıyla diyebiliriz ki; çocukluk döneminin çocuğun üstün yararı ilkesi çerçevesinde en sağlıklı şekilde yaşanması, her türlü ihmal ve istismardan sakınılıp iyi olma hâlinin ve öz yeterliliğinin desteklenmesi açısından eğitim hakkı da kamusal politikaların odağını ve önceliğini oluşturur hâle gelememiştir.

Hâlen yaklaşık bir milyar insan 21. yüzyıla bir kitabı okuyamayacak ya da imzasını atamayacak durumda girmiştir (Benedek, 2014:267). Oysa, Nelson Mandela’nın ifade ettiği gibi “*eğitim dünyayı değiştirmek için kullanabilecek en etkili silahtır*”. Okuma yazma bilmemenin, kalkınamamanın ve her türlü şiddetin yoksullukla olan neden-sonuç ilişkisi göz önüne alınırsa, eğitimsizliğin daha eşit ve daha adil bir dünya inşa edemememizin temel nedenlerinden biri olduğu rahatlıkla görülebilir.

Eğitim tarihte olduğu gibi bugün de sınıfsal bir olgudur. İnsanların piyasa koşullarında rekabet etmesine dayanan ekonomik sistemlerde karşılaştıkları eğitsizliği dengelemek bir yana kimi zaman izledikleri vergi/gelir uygulamaları ile daha da derinleştiren politika yapıcılar, eğitim gibi temel kamu hizmetlerine erişimde fırsat eşitliğini olanaksız kılmaktadır. Oysa sosyal devlet anlayışının gelişmesi insanlık tarihi açısından uzun ve zorlu bir mücadeleyi gerektirmiştir. Bugün de çocukların eğitim hakkı açısından engel oluşturan sosyoekonomik sorunların anlaşılması açısından bu mücadelenin yakın tarihine kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

Derleme

Burjuvazi, gelişen kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak siyasi ve hukuki yapının kurulabilmesi için bir yandan iktidar diğer yandan ise bir özgürlük mücadelesi yürütmüştür (Uygun, 2000: 22). Kişi özgürlüklerini ve siyasal katılım haklarını içeren bu haklar, yaşam hakkı, kişi güvenliği ve dokunulmazlığı, düşünce ve inanç özgürlüğü, yasal eşitlik, siyasal ve mülkiyet haklarını kapsamış (Kapani, 1993: 30-31) ve on yedinci yüzyıldan itibaren doğal hukuk anlayışına dayalı olarak gelişen ve toplum sözleşmesi yaklaşımı ile desteklenen insan hakları kültürü çocuğa bakışı da biçimlendirmiştir. İlk günah öğretisi reddedilerek çocuk masumlaştırılmış ve çocukluk, insanın doğa hâline en yakın olduğu dönem olarak kabul edilmiştir (Bumin, 1983: 20; Heywood, 2003: 33). Ekonomik yapının dönüşmesiyle üreticilik işlevini yitiren ve evde aileleri için önemli varlıklar hâline gelen çocuklar (Poster, 1989: 200-201); “herkesin doğum, yaşam ve ebeveyn eğilimlerine bakılmaksızın bakım görme ve rahat etme hakkı vardır” (Senett, 2002:134) düşüncesinin gelişimi ile ihmal ve istismara karşı korunması gereken hak sahibi bireyler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yeni ekonomik ve toplumsal yapının yurttaşlara duyduğu gereksinim nedeniyle çocuklar gelecek için birer potansiyel olarak görülmeye başlanmıştır (Spring, 1997:29).

Öte yandan çocuklar lehine gelişen hak ve özgürlük anlayışı her kesimi değil; yalnızca belirli kesimleri çevreleyen fırsatları yapılandırmıştır. Zamanla derinleşen eşitsizlikler ve toplumsal sefalet karşısında çocukları maden ocaklarında ya da atölyelerde ölen, sakat kalan, hastalanan işçi sınıfının mücadelesi doğmuştur. Bu mücadelenin özünü herkes için insanca yaşam ve çalışma talepleri oluşturmuştur. İşçi hareketlerinin etkisiyle insan hakları anlayışı daha toplumsal bir düzleme evrilirken çocukların eğitim hakkını da gözeten ilk sosyopolitik adım 1779 yılında İsviçre'nin Zürih Kanton'unda yapılan düzenlemeyle olmuştur. Anılan düzenleme çocukların zorunlu öğrenimlerinden önce tekstil atölyelerinde çalıştırılmalarını yasaklarken, 13-14 yaşlarındaki çocukların ancak ebeveynleri ve komşuları yanında, dinsel otoritenin denetimi altında çalıştırılmalarını öngörmüştür (Karataş, 1993: 89).

Diğer yandan sosyal, ekonomik, kültürel haklar ile insan hakları kategorilerine yenileri eklenmiş ve sanayileşme, sosyalist düşünce ve demokratikleşmeyle gelişen ekonomik, siyasal ve düşünsel dönüşüm “sosyal haklar” ve “sosyal devlet” kavramlarının doğuşuna zemin oluşturmuştur (Koray, 2000). Çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendika ve grev, sağlık ve eğitim haklarını içeren bu haklar 20. yüzyıl yasalarına, anayasalarına ve hatta uluslararası belgelere giren temel haklardır (Göze, 2000: 375-388). Sanayi devrimiyle birlikte ekonomik örgütlenmelerin hane dışına taşması, ailenin ekonomik refahı sağlama ve koruyuculuk işlevini yitirmeye başlamasını beraberinde getirmiştir (Doğan, 2000: 80). Çocukluk da iki farklı sınıfsal boyut kazanmıştır; bir yanda çocuklar istihdam edilen işgücü haline gelirken öte yanda çocukların emeklerinden yararlanmak “kutsal bir şeye dokunarak saygısızlık etmek” olarak değerlendirilmiştir (Heywood, 2003: 37).

İşçi çocuklarının tüm aile bireyleri gibi çalışmak zorunda kalmaları, çalışma yaşamına ilk devlet müdahalelerinin çocuk ve kadın işçilere odaklanmasında etkili olmuştur. Çalışma ilişkilerinin sosyal ve ekonomik sorunlara neden olan bir hak ihlalleri düzenine dönüşmesi, sosyal hak ve sorumluluk anlayışının gelişim sürecini tetiklemiştir. Topluma karşı sorumlu bir devlet anlayışı gelişmiştir. İnsanların bireysel ve toplumsal sorumluluklarını devletle birlikte yüklenmesi olarak da beliren bu anlayışla çocuklar sadece devletin değil toplumun çocukları olarak da görülmeye başlamıştır. Çocukların eğitim haklarını kullanmalarının önündeki en önemli engellerden biri olan çocuk işçiliği de artık mücadele edilmesi gereken toplumsal bir sorun kabul edilmeye başlamıştır.

ILO, çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlaki değerlerine zarar vermesi muhtemel her türlü işin derhal yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını talep eden “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi'ni” kabul etmiştir (ILO, 1999). Ancak hâlen pek çok çocuk az gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde ucuz işgücü olarak görülmekte ve emek istismarına maruz kalmaktadır. Bu alanda çok uluslu şirketlerin oynadığı rol de dikkat çekmekte ve zaman zaman bu şirketlerin çocuk emeğine dayalı olarak piyasaya sürdüğü ürünler boykot edilmektedir. Bununla birlikte; “çocukları; çocukluklarından, potansiyellerinden ve saygınlıklarından mahrum eden, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren bir çalışma” olan çocuk işçiliği onların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaya devam etmektedir (Abdalla vd., 2019).

Derleme

Çocukları, kendilerinin belirlemediği ancak doğrudan yıkıcı etkilerine maruz kaldıkları sosyoekonomik eşitsizliklerden korumak için en etkili araç olan eğitim hakkını temel alan düzenlemeler ve politikalar ise hâlen yetersizdir. Bu yetersizliğin birer göstergesi olarak çocukların suça sürüklenmesi, küçük yaşta evlenmek, sokaklarda yaşamak ya da çalışmak zorunda kalması, okul öncesi eğitim olanaklarından mahrum kalması sıralanabilir. Özellikle okul öncesi eğitim çocukların hem akademik başarıları hem de zihinsel ve ruhsal gelişimleri açısından belirleyici bir öneme haiz olmasına rağmen yeterince yaygınlaştırılabilmemiş değildir. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 2021/2022 örgün eğitim verileri 3-5 yaş aralığında okul öncesi eğitimdeki net okullaşma oranını Türkiye genelinde yüzde 44,05 olarak ortaya koymaktadır (MEB, 2022:28). Diğer yandan maddi yoksunluk² içindeki çocuk oranının 2020 yılı itibarıyla yüzde 33,7 seviyesinde olması çocukları eğitim başta olmak üzere temel haklarından mahrum bırakan yoksunlukların geldiği noktayı da işaret etmektedir (TÜİK, 2021:136). Nitekim Aralık 2021'de toplanan 20. Millî Eğitim Şurası'nda "okullarda ücretsiz öğle yemeği veya beslenme desteği sağlanması" yönünde bir tavsiye kararı almış ve bu kararın bir gereği olarak Millî Eğitim Bakanlığı 2022/2023 eğitim öğretim döneminin ikinci yarısından itibaren 5 milyon öğrenci için kademeli olarak hayata geçirecekleri ücretsiz yemek uygulamasına ilişkin hazırlıkları tamamladıklarını açıklamıştır (MEB, 2023).

Kuşkusuz çocukların eğitim hakkını kullanabilmelerinin önündeki engeller değindiğimiz başlıklarla sınırlı değil. Yaşadığımız COVID-19 pandemisi nedeniyle ekranlara taşınan derslere girebilmenin önünde derin dijital eşitsizliklerin olduğu gerçeği ile yeni tanıştık. Maalesef 6 Şubat 2023 günü yaşadığımız depremler yalnızca eğitimi değil tüm toplumsal yaşamımızı derinden sarsan etkiler bıraktı. Özellikle üniversite eğitiminin çevrimiçi yürütülmesi yönünde alınan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı kararı hâlihazırda pandemi nedeniyle eğitim hakkı ihlal edilen öğrencileri yüz yüze eğitim olanağından yine uzaklaştırdı. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çocukların eğitim haklarını etkin bir şekilde kullanabilmelerinde gelir düzeyinin yanı sıra cinsiyet, engellilik, göçmenlik, dil ve etnik köken gibi unsurların etkisi de sürüyor. Eğitim hakkına erişimde aşılamayan her engel ise esasen sosyal ve iyi olma hâli örselenen çocuğun okul başarısı, okula aidiyet hissi, özgüveni, kariyer beklentileri ve eğitimde geçirdiği süre açısından onu daha geriye taşıyarak sosyoekonomik eşitsizliklerin olumsuz etkilerini daha yoğun yaşamasına neden oluyor. Bu etkiler yalnızca çocukların değil bir toplumun yaşam standartlarını bugünden geleceğe belirlemeye ve çevrelemeye devam ediyor.

6. Sonuç

*"Eğitim çocuğu sevmekle başlar."
Mustafa Kemal Atatürk*

Gerek sahip oldukları haklar gerekse yaşam koşulları itibarıyla yeryüzündeki tüm çocuklar için eğitimde eşit olanaklar barındıran bir dünya inşa edebilmiş değiliz. İnsan haklarının tam anlamıyla gerçekleştirilmesinin de temel aracı olan eğitim hakkına tam erişim için hiçbir çocuğun adaletsizlikler ve toplumsal eşitsizliklerle örülü bir çevrede yaşamak, küçük bedeninde ve tertemiz zihninde böylesi bir çevreden izler taşımak zorunda kalmaması gerekir, ki bu ideale ulaşma noktasında çocuklara sahip oldukları hakları teslim eden ve yaşanabilir kılan bir dünyadan ne yazık ki uzağız.

Çevresel kirlilik, küresel ısınma, yoksulluk, açlık, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin derinleşmesi gibi sorunlar çocukların bugünlerini ve geleceklerini tehdit etmeye devam ediyor. Bütün bu tehditlerin üstesinden gelebilmek; çocuklara daha adil ve yaşanabilir bir dünya mirası bırakabilmek insanlık ailesine yüzyıllardır yol gösteren hak ve özgürlük anlayışı ile mümkündür. Nitekim çocuk hakları mücadelesi de dünya barışını ve kardeşliği esas alan kolektif bir ruhtan beslenir. Bu ruhun bir yansıması olarak; sosyal gelişme, kalkınma, doğal kaynaklardan yararlanma, barış, sağlıklı ve dengeli bir çevrede

² Ciddi maddi yoksunluk, şu dokuz maddenin en az dördünün karşılanamaması hâli olarak tanımlanmaktadır: (1) Çamaşır makinesi, (2) Renkli televizyon, (3) Telefon, (4) Otomobil, (5) Beklenmedik harcamalar, (6) Evden uzakta bir haftalık tatil, (7) Kira, konut kredisi, borç ödemeleri, (8) İki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek, (9) Evin ısınma ihtiyaçları.

Derleme

yaşama ve direnme hakkı gibi bütün insanlığı ve elbette çocukların geleceğini ilgilendiren dayanışma hakları doğmuştur.

İnsan hakları bir bütündür. Bugün çocukların eğitim hakkını en iyi şekilde kullanabilmeleri için silahsızlandırılmış bir dünyada, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarına erişmeleri, ekonomik ve sosyal açıdan iyi olmaları ve geleceklerini özgürce belirlemelerine olanak veren kaynaklara doğrudan ulaşmaları gerekmektedir. Zira çocuk haklarının temel felsefesini; hangi coğrafyada dünyaya gelmiş olurlarsa olsun tüm çocukların insanlık ailesinin ortak değerlerini paylaşan bir bireyi olarak insan onur ve haysiyetine yaraşır yaşam mirası bırakma amacı oluşturmaktadır.

Çocukların kendi varlıklarını hissetmeye başladıkları anda insanlarla olan ilişkileri içinde değerlendirilmesi gerekir (Rousseau, 2009: 171). Bu amaçla toplumların yaşları nedeniyle yetişkinlerle ilişkilerinde 'eşitsiz' koşullarda bulunan çocukları dezavantajlı kılabilecek adaletsizlikler ve ekonomik eşitsizliklerin etkilerinden koruyabilecek hukuki düzenlemelere ve kurumsal alt yapıya sahip olmaları belirleyici bir önem taşır. Çocukların eğitim hakkının temel varlık nedenlerinden bir tanesi de çocukları savunmasız ve deneyimsiz olmaları nedeniyle karşılaşılabilecekleri eşitsiz ve ayrımcı muamelelerden koruyacak eğitim sistemleri ve standartları geliştirerek onları, kendi başlarına ve hür iradelerine dayalı kararlar alabilen yetişkinler olmaya giden yaşam yolculuklarında, en iyi koşullarda destekleyebilmektir. Bu desteğin inşasında en önemli bileşeni oluşturan insan haklarını temel alan bir eğitim sistemi anlayışı ile çocuklara haklarını teslim eden bir geleceğe yön verebiliriz.

Kaynakça

Abdalla Ibrahim, Salma M Abdalla, Mohammed Jafer vd. (2018). Child Labor and Health: A Systematic Literature Review of the Impacts of Child Labor on Child's Health in Low- and Middle-Income Countries. *Journal of Public Health*. 2 February 2018 <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdy018>.

Akyüz, E. (2000). Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Akyüz, E. (2000). Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması, İnsan Hakları Eğitimi Dizisi: 2, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Araz Y. (2013). 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, Kitap Yayınevi. İstanbul.

Ariés, P. (1962). *Centuries of Childhood*. Translated by: Robert London: Baldick, Jonathan Cape Ltd.

Avrupa Konseyi, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, (1996), Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ocak 1996.

Avrupa Konseyi, Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, (2007), Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ekim 2007.

Aytaç, K. (2018). *Avrupa Eğitim Tarihi: Antikçağdan 19. Yüzyıl Sonlarına Kadar*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Benedek, W. (2014). *İnsan Haklarını Anlamak*. Çev. M. Bingöllü Kılıcı. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları.

Binbir, Ü. ve Arastaman, G. (2021). Eğitim Hakkı: Bir Sistemik Derleme Çalışması. *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11/18 (Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 5067-5098.

BM, (1959), Declaration of the Rights of the Child. <https://www.humanium.org/en/declaration-rights-child-2/>.

Derleme

BM, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, (1999), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı, 20 Kasım 1989.

Bumin, K. (1983). Batı'da Devlet ve Çocuk. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Craft, M. (1984). Education for diversity. In *Education and cultural pluralism*, Ed. M. Craft, 5–26. London and Philadelphia: Falmer Press.

CRIN (2018). Child Rights International Networks. <https://archive.crin.org/en/home/about/history-crin.html>.

Çelen, N. (1995). Çocuk Haklarına Genel Bir Bakış. İstanbul Çocuk Barosu Çocuk Hakları Günleri. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

Deveci, A. (2017). Türkmen Kültüründe Çadır. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 54 Yıl: 2017, 433- 452.

Doğan, İ. (2000). Akıllı Küçük-Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo Kültürel Bir İnceleme. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Frijhoff, W. (2012). Historian's Discovery Of Childhood. *Paedagogica Historica*, 48(1), 11-29.

Göze, A. (2000). Siyasal Düşünce ve Yönetimler. (9. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.

Gündoğan, G. ve Günay. M. (2004). İnsan Hakları ve Eğitimi. İzmir: İlya Yayınları.

Hamon, H. (2006). Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi. Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 51-78.

Heywood, C. (2003). Baba Bana Top At! -Batı'da Çocukluğun Tarihi. Çeviri: E. Hoşsucu. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hibbert, A. (2004). Children's Rights: In the News. Black Rabbit Books.

İmamoğlu, H. Vehbi, (2016). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Şerhiye Sicil Defterlerine Göre Çocuk. Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu, Canikli Belediyesi, Kültür Yayınları No: 12, Samsun.

İnal, K. (2001). Çocukluğun Uzun Yüzyılları, *Virgül Dergisi*, (42), Haziran-Ağustos.

İnan, A. (2018). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti. XIII. Dizi, Sayı: 6/4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, R. (1979). Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı. İstanbul: Erdini Basımevi.

Jones, P. (1994). Rights. New York: St. Martin's Pres.

Jütte, R. (2011), Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık, Çeviri: B. Kurtege-Sefer. Avrupa Dizisi: 3, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kapani, M. (1993). Kamu Hürriyetleri. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kara, B., Biçer, Ü. ve Gökalp, A. S. (2004). Çocuk İstismarı. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, (47), 140-151. Erişim: <http://www.cshd.org.tr/abstract.php?id=87>.

Karataş, K. (1993). Çocuk İşgücü Sorunu. Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, 85-102.

Karataş, K. (2010). Türkiye'de Çocuk Hakları. Ankara: Maya Akademi Yayınları.

Karataş, K., Acar H., Cankurtaran Ö., Acar Y. B. ve Gökçearsan E. (2004). Türkiye'de Çocuğun Korunması: Osmanlı'dan Günümüze Çocuk Refahına Yönelik Düzenlemeler, Toplum ve Sosyal Hizmet, Sayı: 15, 15-25.

Derleme

Kaynaradağ, A. (1997). Takiyettin Mengüşoğlu'nun Düşünce Dünyasında Eğitim Kavramı ve Eğitim Sorunları. *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi İçinde*. (49-67). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Koray, M. (2000). Sosyal Politika. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Kramer, S. Noah (1999). Sümer Mitolojisi. Çeviri: Hamide Koyukan. İstanbul: Kabala Yayınevi.

MEB (2022). Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2021/2022. Ankara: Resmi İstatistik Yayını.

MEB (2023). Okul Öncesinde Haftada 5 Gün Ücretsiz Yemek Uygulaması 6 Şubat'ta Başlıyor. <https://tegm.meb.gov.tr/www/okul-oncesinde-haftada-5-gun-uccretsiz-yemek-uygulamasi-6-subatta-basliyor/icerik/834>.

Locke, J. (2004). Eğitim Üzerine Düşünceler. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Özarslan Dikmen, A. (2016). Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi. İstanbul: Resse Yayınları.

Özdek, Y. (1993). İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı. Ankara: TODAİE Yayınları.

Poster, M. (1989). Eleştirel Aile Kuramı, Çeviri: H. Tapınç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Postman, N. (1995), Çocukluğun Yok Oluşu, Çeviri: K. İnal. Ankara: İmge Yayıncılık.

Resmî Gazete, 08.12.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.

Resmî Gazete, 12.10.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu.

Resmî Gazete, 15.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu.

Rousseau J.J. (2009). Emile–Bir Çocuk Büyüyor. Ed.: Ü. Akagündüz, İstanbul: Selis Kitaplar.

Savaşçı, B. (2013). Çocukların Cinsel İstismarı Suçu. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Sennet, R. (2002). Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev. S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Spring, J. (1997). Özgür Eğitim. Çeviri: A. Ekmekçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şirin, M. Ruhi (2016). Çocuk Modernleşmesi ve Çocuk Edebiyatı, Türk Dili Dergisi, Haziran 2016, Sayı 774, 31-40.

Talas, C. (1979). Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı. Balıkesir Merkez Yetiştirme Yurdunu Kalkındırma Derneği Seminer Yayınları. İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi.

Tan, M. (1993). Çocukluk: Dün ve Bugün. Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Yayına Hazırlayan: Bekir Onur. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Topuzoğlu, (2004). Mağdur Çocukların Hukuksal Konumu. Çocuk Hakları Merkezi Meslek içi Eğitim Semineri Notları. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (TDK), (2020). Çocuk Kavramı. Güncel Türkçe Sözlük. Ankara: TDK.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021). İstatistiklerle Çocuk. Ankara: TÜİK Yayını

Uluğtekin S. (2001). Yirminci Yüzyılda Türkiye'nin Çocukları: Sorunlar ve Beklentiler, Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları, Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını.

UNESCO (1969). İnsan Hakları UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını.

UNICEF (2001). Dünya Çocuklarının Durumu. Matbu Baskı, Ankara.

Uygun, O. (2000). İnsan Hakları Kuramı. İnsan Hakları içinde, Ed. K. Tankuter, İstanbul: YKY Yayın.

Extended Summary

The value of the child and childhood is reflected by the culture of childhood and the culture of children's rights (Şirin, 2016: 33). The delay in taking public steps that respect the dignity of children, take into account their best interests and try to ensure the right to education also has consequences for the development of a culture of human rights. One of the reasons for the violations of rights and inequalities experienced today could be explained by previous generations' insufficient use of their right to education in decent and equal conditions with a rights-based approach. Education is an integral human right that affects a child's development as well as his/her capacity to exercise other rights. Educational processes must be accessible for all children considering special circumstances such as disability, age, gender, ethnic origin, nationality, language, etc. The fact that the right to education embraces all children with its many features is possible with the guarantee of the law and public education services. Historically, historically it takes centuries for children to have various rights and the process is ongoing.

Whether people live in conditions befitting human dignity, from childhood and even from the first moment they open their eyes to life, is a variable that shapes not only theirs but also the education philosophy of humankind. Children who have the chance to live in a safe and loving environment, in conditions that are not deprived, will be positively shaped by what they expect from education, in interaction with an environment that values them. Thus, the value and importance of human life will be transferred to the future with them.

Children's welfare, education, safety, protection from neglect and abuse, supporting their development and ensuring well-being have become the priority issues of public policies, with the transformation of children, who have been forgotten, neglected and sometimes excluded by adults for many years, into rights holders in the relationship established between human beings and their rights. Children's rights addressed in national and international regulations give responsibility to the legal entities to realize these rights by public policies. Concrete steps and achievements were needed in social, economic, legal, moral and cultural fields. In particular, the Convention on the Rights of the Child dated 20 November 1989 was a milestone at the international level. From the twenty-first century onwards, with the development of the understanding that the rights of children and adults are not contradictory to each other, on the contrary, they are inseparable parts of the whole of human rights and are innate rights. As a matter of fact, regardless of the age variable, human is of course the subject of his rights and as long as he remains the subject, he will have the opportunity to use and determine the rights he has with his free will. At this point, education; It appears as a right that has a decisive function in the subjectivation of people and taking their place in social life as individuals with human rights awareness.

Understanding and acknowledging children as individuals with their own rights and freedoms, beside their need of protection, guidance and support in social life was an important achievement for the society and the politics. Therefore, with the realization of the right to education, this gain can be preserved. For this reason, it is necessary to remove socio-economic barriers to the enjoyment of the right to education and to challenge inequalities. Under the pressure of poverty, labor and hunger, many children cannot benefit their right to education. On the other hand, children are the most vulnerable groups in the face of famines, wars, internal conflicts, mass migrations and epidemics. There are problems that need to be overcome in order to protect them from economic exploitation, all kinds of neglect and abuse, lack of education, lack of access to healthy food and clean water, all diseases, being dragged into crime and being discriminated against. The belief in children and their equal, dignified, healthy, freedom and prosperous lives, and the effort given for this cause; It is not independent of the self-respect of the human family and its belief in the future. In this context, the importance and priority given to children's right to education can be considered as the basic indicators of the said respect and belief.